

A személyes, családi, gazdasági és talán nemzeti vereséggel való őszinte és hiteles szembenézés leglátványosabb epizódjai végül azok a – nézetem szerint szándékosan – önleplező jelenetek, amelyek részint teljesen valószínűtlen mesei fordulatokkal operálnak (amikor Márkus szentbeszéde meggyózi Surgyélánt és Fuszulánt, hogy önként adják föl magukat a rendőrségen, akik ezt meg is teszik), önironikusak (amikor Ábel, a szabadság szimbólumaként, egy amerikai zászlót tűz ki a havasokban), valamint Ábelnek az a teljességgel motiválatlan monológja, amely szerint ő innentől kezdve csakis a szegényeket képviseli majd: „Amíg ő odajárt, azalatt én Bolhával elmentem az édesanyám sírjához, s ott a sírhanthál megfogadtam, hogy a szegények és az elnyomottak zászlaját fogom hordozni, bármerre vezéreljen is az utam.”¹⁶

Zimonyi Zoltán

„Széppé ültetni Isten fekete telkét”

FÉJA GÉZA: TAMÁSI ÁRON NYOMÁBAN

Kortársai közül Féja Gézára Tamási Áron tette a legnagyobb hatást. Számtalanszor vallott erről, hasonló hőfokon: „Nem hiszem, hogy akad a rövid életben magyar író, akinek alakja, szelleme és művei közelebb kerülnének szívemhez.” (*Tamási Áron nyomában*, 117.) Életrégénye szerint a nevét az 1920-as évek végén ismerte meg. Barátja, Simon Ernő, a strassburgi egyetem ösztöndíjasa „valamelyik amerikai magyar lapban megtalálta Tamási Áron *Siratnivaló székel*y című novelláját, kézzel lemásolta és elküldte ezzel a felkiáltással: »Itt az író, akire vártunk.«” [*Szabadcsapat*, DIA]

A költői hang Féját mámorossá tette. Hamarosan személyesen is megismerkedtek, az Amerikából hazatért Tamási meglátogatta Esztergom-táborban. „Vacsora és illő borozás után szép, kora őszi, holdas éjszaka lévén egy kis sétára indultunk.” [*Szabadcsapat*]. Mindez azután történhetett, hogy 1929 júliusában az *Előőrsben* megjelent *Tamási Áron* című írása. Erős felütés a nyitó mondat: „Kevés dolog ölelt meg, emelt fel annyira, mint Tamási Áron első novellái.”

Barátságot kötöttek, amely mind szorosabbra fonódott („Tamásival egy volt az ifjúságunk.”). Az *a priori* [zsigeri] rokonszenv évek során „könyvek és levelek útján, folyóiratok, utazások, meleg baráti esték hullámmásában” elvi-irodalmi szövetséggé, bajtársi kapcsolattá szilárdult. Valaki egyszer megkérdezte tőlük, mióta ismerik egymást. Legalább kétezer éve – válaszolta Tamási. Féja tíz éves békéscsabai „száműzetését” kivéve gyakran ültek egymás társaságában a háború előtt, alatt és az 1956-os forradalom után.

Bohém cimboraság is fűszerezte barátságukat. „Midőn Tamási Pestre érkezett, vagy én utaztam Kolozsvárra, akkor magam is az éjszakai életbe merültem. Kolozsvárt egy ízben nála laktam az óhitű barátok klastroma mellett, rendszerint akkor tértünk

16 Uo., 192.

haza, midőn a jámborok a matutinumot, tehát a hajnali zsolozsmát énekelték. Így, bár éjszakáink távolról sem az ájtatosság jegyében teltek, legalább szent dallamok altattak el, és ez is valami.” – emlékezett a *Szabadcsapatban*. Az állambiztonság lakás- és telefonlehallgatásai, az ügynökjelentések irataiból tudjuk, hogy Féja „száműzetése” után ismét sűrűn találkoztak Püski Sándor és dr. Tompa Kálmán vendégeként, egyéb baráti összejöveteleken. A dokumentumok azt is elárulják, hogy Féja kritikus szemmel nézte és kifogásolta Tamási akkori életvitelét, estéit a Kis Royalban, gúnyolta „rözsaszagolgatásait” [ahogy az író maga nevezte a flörtjeit]. A hatvanas évek elején elhidegültek egymástól, de az ellentét átmeneti és – Tompa Kálmán szerint – „inkább hangsúlybeli, mint komoly. Féja túlságosan kritikus, Tamásiban pedig sok a többlethiúság.” [TH O-11803/14] Ekkor csorbult másodszer a barátságuk. Előzőleg 1945 nyarán, amikor Tamási lemondta tervezett békéscsabai irodalmi estjüket, amelyet egyébként ő kezdeményezett. Féja Géának a leveléhez fűzött későbbi jegyzete szerint „barátaim közül ő viselkedett a »leghidegebben«, midőn nehéz esztendőket éltem. Mindezt elfeledtem. Azt néztem, ami érték benne, szóval a lényegét.” [207.]

Féja Tamási szinte valamennyi könyvét méltatta. Önálló pályaképet rajzolt róla irodalomtörténete harmadik kötetében [*Nagy vállalkozások kora*, 1943], ő búcsúztatta 1966. június 2-án a Farkasréten, az első, *Arcok és vallomások* sorozatban 1967-ben megjelent kismonográfiát is ő írta róla. Tamási halála után az életmű gondozásában szerkesztőként, elő- és utószavakkal is közreműködött.

Tamási nyugtázta az írásait. „Minden sorodból érzem, hogy tudod: miről van szó, s hogy mit akartam írni. Különösen a *Válaszban* lévő írásod teljes, mély és szép.” [195.] [Tamási valószínűleg a *Modern magyar trilógia* című esszéje utalt, amely a *Magyar Írásban* jelent meg. A *Válaszban* 1935 tavaszán Féja nem közölt Tamásiról.]

Az édesapja hagyatékát gondozó Féja Endre évekkal 2019-es halála előtt listát állított össze, és ajánlott a könyvkiadók figyelmébe „Féja Géza elkészült, szerkesztett kötetéről, melyek CD-lemezre másolhatók, pendrive-ra vihetők, vagy elektronikusan továbbíthatók”. Tizennégy tételt sorolt fel, többségük ma is kiadatlan. A lista nyolcadik darabja *Tamási Áron világa*. A szinopszis szerint a barát és kortárs beszámolóinak gyűjteménye, harmincnégy Tamási Áron novelláit, regényeit és színműveit bemutató Féja-írás időrendi szerkesztésben. „A könyv végén Tamási Áron 20 levele, illetve levelezőlapja kapott helyet, melyeket Féja Gézához írt. A kötetet képanyag kísérheti.”

A kiadásra váró kötetek közül ezt a nyolcadik tételt választotta és jelentette meg a Magyar Művészeti Akadémia támogatásával a 2019-ben alakult *IdőJel Kiadó*, Féja Endre [eredetileg utószónak szánt] előszavával és Medvigy Endre utószavával. A könyv bemutatóját az író halálának 55. és születésének 125. évfordulója közé, 2021 őszére időzítették.

A szinopszisban megadott címet – valószínűleg a kiadó – megváltoztatta, némiképp tompítva Féja Géza vitathatatlan érdemeit a Tamási-életmű szolgálatában. Féja nyomon követte Tamási munkásságát, de nem a nyomában. Egyengette az útját, lándzsát tört mellette. 1929-es első tanulmánya után cikkek, esszék sorát közölte az *Előrsben*, a *Válaszban*, a *Magyar Írásban*, a *Kelet Népében*, a *Magyarországban*, erdélyi és felvidéki folyóiratokban, napilapokban az író újabb és újabb könyveiről. Amikor az *Énekes madár* kézírata elakadt a színházi élet útvesztőjében, előszóval látta el, és megjelentette a Kazinczy Szövetkezetnél, amelynek lektora volt. Megküldte a színingázatóknak. Márkus László kísérleti színháza, az Új Thália fogadta be. Mű-

helykapcsolatukat tanúsítja Tamási egyik keltezetlen levele: „Nem tudtam korábban küldeni a darabot. Ha holnap délután nem tudod visszaadni, nem baj. Az a fontos, hogy figyelmesen olvasd el, s okulásomra megjegyzéseidet mega.” [203.] Alighanem a *Tündöklő Jeromos*ról volt szó, amelynek útját Féja szintén egyengette.

Féja érdemeit aligha kisebbíti, ha kiigazítjuk az *Utunk* munkatársának 1972-ben vele készített riportját: ugyanis nem ő írt először Magyarországon Tamási Áronról [162.]. Hartmann János 1925-ben a *Napkeletben*, Németh László 1927-ben a *Protestáns Szemlében* már közölt róla, Várkonyi Nándor is szerepelteti *A modern magyar irodalom* [1927] című könyvében, és az alábbiakban máris olvashatjuk Szabó Dezső leborongolásait.

Szükség volt Féja kiállítására, Tamási irodalmi polgárjogának elismertetésére. Akadtak, akik „néprajzi csodabogárként” fogadták. A magyar irodalom egységét, egyetemességét féltették a székely izektől. Provincializmust, regionalizmust sütöttek rá. A legdurvábban Szabó Dezső támadta, s éppen az *Előőr*sben 1928-ban megjelent cikkeiben. *Sületlenség. Tamási Áron könyve* címmel írt recenziójában epigonjának, „elficamodott székely góbénak” nevezte, a *Szűzmáriás királyfit* „idétlen, izléstelen és izzadságosan mesterkélt blindra-hopp galagyolás”-nak. [*Erdélyi szomorúság*, *Előőr*s 1928. okt. 7.] A Benedek Elekkel vívott sajtóvitája „tanulását” így vonta le: „ha többet nem, annyit elértem, hogy megöltem az erdélyi cikornya-irodalmat. Ezután már senkitem fog odahólyagosodni, hogy valamelyik tájszótárt irodalomná öklendezze.” [*Erdélyi tanulások*, *Előőr*s, 1928. dec.]

A regionalizmus írójára várt volna Féja és Simon Ernő? Korántsem! Birtalan Gáspár, a siratnivaló székely tragikus sorsában modern ballada sűrűsödött, líra, dráma és epika. A termőföld nagy vigasztalása: „megőríz és idejében kivirágoztat mindent”. A hajthatatlan és a vigasztaló végzet: az ember tipródásai, bűnei, önpusztítása ellenére is virágzik az öröklét.

„Mi volt nekünk újszerű ebben az írásban? – emlékezett vissza az 1960-as évek közepén Féja. – Más paraszt jelentkezik itten, mint eddigi ábrázolóinál, de távolról sem sallangos különlegesség, hanem a föld fiában lélegző eredeti ember, aki a halál küszöbén is földben, búzában, virágban gondolkodik. Békét hirdet midőn pusztulásba kergetik. Azokban az esztendőkből éppen ilyen bizonyosságok kellettek, hiszen a dolgozó parasztság emberi jussáért folyt a harc, és a kultúráját akartuk egyetemes nemzeti műveltségünkbe menteni.” [130–131.]

A pályakezdő Féja egyik műhelye, a népi irodalom korai gyülekező helye, a *Híd* volt. A folyóirat fiatal szerzőgárdáját az a meggyőződés fűzte össze, hogy a nemzeti kultúra a népi kultúrának nemzetivé emelésével újítható meg, a nemzetivé tett népkultúra lehet a kultúra egységének alapja. A minta adott volt: Bartók és Kodály. Elsőként Benedek Elek írta le 1928-ban, hogy Tamási „ugyanazt cselekedte, amit Kodály és Bartók cselekedtek a székely balladák és nóták dallamaival”. [*Brassói Lapok*, 1928. augusztus] Féja a *Siratnivaló székely* alapján még csak sejtette, újabb műveiből bizonyosságot nyert, hogy Tamási teljesítménye a magas művészet és az ősiség szintézise és harmonikus egysége.

Érdemes lenne filológiai alaposággal egybevetni egymással a kötet (végül is 35) írását, a *Nagy vállalkozások kora* portréját, az *Arcok és vallomások* szövegét, az állambiztonsági iratokban rögzített Féja-megnyilvánulásokat. Az egyes művek (pl. a *Szűzmáriás királyfi*, a *Czimeresek*) megítélésében az idők során módosult ugyan

Féja véleménye, Tamási irodalomtörténeti jelentőségét illetően azonban sziklaszilárd és következetes. A kötet írásai egymást erősítve, egybehangzóan állítják: Tamási a huszadik századi magyar irodalomfejlődés egyik legmerészebb csúcsa. A népi teremtő ihlet egyetemes művészi értéket termő ereje. Bartóki szintézis. *Nagy vállalkozások kora* című irodalomtörténetében ki is mondja: „A magyar folklóre világa nagyon mélyre süllyedt, a legszerencsésebb szellemek is csak töredéket tudtak felhozni belőle. Felszabadítása teljesen és tökéletesen csak a zenének, Bartóknak s Kodálynak és Tamási Áronnak sikerült.”

Tamási merész vállalkozásba kezdett, „a székely törzsnek belső kultúrájával lépett be az irodalmi világba” [103.], „tájszólásból teremtett irodalmi nyelvet – egy kis magyar törzs életében és lelkében fedezte föl az egyetemes emberit” – írja Féja [147.]. Fénylő szemmel székelynek vallja ugyan magát, de eredendő erényei, a transzszilván és székely kötöttségek ellenére „semmi néprajzi sallang és gyarló lokálpatriotizmus nincs ebben a vallomásban. A székelység néki az emberi teljességet jelenti.” [40.] Novellái és a népmese kapcsolata „forró, örök és szétvághatatlan, de nem megkötő, hanem ingerlő, utakra kergető, gerjesztő erő. A magyar népmese Tamásiban növekedik egyetemes emberi szépséggé, mert ez az örök falusi mesemondó egyúttal az egyik legtudatosabb művésznünk.” [75.] „A természettel együtt élő, de mély kultúrigényekkel telített, a népkultúrából emberi magatartást formáló kelet-európai szellem nyilatkozik meg benne: tiszta magyarság, de olyan emberi magyarság, mely népek kenyere lehet.” [95.]

1937-ben, amikor Féját az olvasmányairól kérdezték, a népköltészet, a néplélek iránti érdeklődését hangsúlyozta. [*Vallomás az olvasmányaimról. Az új Könyvek Könyve*, 1937] Úgy látta, hogy műveltségünk utánérző kultúrává süllyed, ha nem szívja magába a folklórt. Szorgalmazta a népköltészetben élő eredeti magyar esztétika kanonizálását. [Emlékeztető. *Magyar Élet*, 1944. július] A minta a népi írók, főként Tamási, Sinka, Nyíró munkássága.

Mesélő falu címmel 1934-ben eredeti magyar népmesék és mondák gyűjteményét adta ki. A folklór nevében a folklór alapú szépirodalom mellett érvelt korai bírálatától kezdve a magyar ballada útjáról, a román népköltészetéről, Erdélyi Józsefről, Nyíró Józsefről, Tamási Áronról, Sinka Istvánról, Kálmány Lajosról, Ortutay Gyuláról stb. írt cikkein, a *Hajlék* című folyóirat népi építészeti ankétján keresztül a „lázadó alkonyat” Nagy László, Bulgakov, Farkas Árpád, Gion Nándor, Bari Károly tanulmányáig. Tanúsítja ezt levélbarátságuk Nagy Olga kolozsvári néprajztudóssal [*Egy barátság története. Féja Géza levelei*, Székelyudvarhely, 1998]. Számon tartotta Róheim Gézát, Kallós Zoltánt.

A tollharcairól ismert Féja a harmincas évek elején egyik leghevesebb csatáját a „gesunkenes Kulturgut”, a lesüllyedt kultúrjavak elméletével vívta. A fogalmat Hans Naumann alkotta és dolgozta ki *Grundzüge der deutsche Volkskunde* [1922] című könyvében, amelyet – Féja szavaival – „tudós” lelkek hazacsempésztek Németországból. „Az átplántált teuton bölcsesség szerint nincsen eredeti népköltészet és népművészet, hanem például a népdal és népballada csupán az úri réteg elhullajtott dallamainak a »széténeklése«, silány utórezgése.” [152.]

Legerősebb érveit az elmélet cáfolatára Kodály és Bartók gyűjtése és elméleti művei, a magyar folkloristák, Kálmány Lajos tanulmányai mellett Tamási Áron írásában találta meg. A bizonyosságot, hogy „a mélykultúra teljesen egyenrangú a »magas«

kultúrával. Tamási a néplélek és a népi világgép igazának mai hitelt adott. Ez az ő legfőbb jelentősége, s emellett minden jelző mellékes értelmű, melyet a neve mellé biggyesztenek.” [80–81.]

Korai tanulmányában Féja a népiességnek „tiszult s egyéni formáját” méltatta Csokonai költészetében. [Élet és Irodalom, 1923. ápr. 25.] A folytatást, Csokonai álmanak beteljesedését, „az emberiség kertjének flóráját” Tamási novelláiban fedezte fel. [Nagy vállalkozások kora, 397.] Csokonai könnyedségére, bájára s rafinált esztétikumára emlékezteti a *Szülőföldem* [1939]. Tamási „a legtisztább teremtő a mai magyar irodalomban, sőt, talán az egész magyar irodalomban is. Költőibb legtöbb lírikusunknál.” [88.]

A csokonais ízek ihlették Féját, amikor első Tamási-szövegében 1929-ben az irodalom feladatát szóképekbe foglalja: „széppé ültetni Isten fekete telkét, Magyarországot. Egyetlen célja »összekötni a magasat a mélyvel.«” [16.] Ez az ars poetica az alakuló „féjizmus” előtti hang. Féja eredendően a modern költészet vájt fülű értője, Hölderlin, Novalis, Rilke híve. Részt vett a George-követő Ajtay Miklós oldalán a *Párisi Magyar Akadémia* nemzedékszervezési kísérletében. *Magyar Hellász* című tanulmánya szerint az új nemzedéknek meditációval kell meghaladnia a régi magyarok dühét, portyázgatásait, a politikai drámákat és fátumokat, mind felsőbb körökbe, „Isten szépülő, épülő architektúrájába”, a *magyar Hellász* szintjére jutva. [A *Párisi Magyar Akadémia* könyvtára 1., szerk. Ajtay Miklós, Paris, 1927, 38–43.]

Népi íróként azonban – társaival együtt – mindenekfölött a nép felemelkedését vallotta sürgős teendőnek. „Ott kezdtük a munkát, ahol a legnagyobb volt a feszültség, és ahol leginkább rászorultak a segítségünkre: a magyar népsorsnál.” [Emlékeztető, Magyar Élet, 1944. július] Így született meg az 1930-as évek elején új szerepe, a „féjizmus”, ez a kereső, kutató, terveket kovácsoló, félig irodalmi, félig társadalom- és gazdaságpolitikai irány, amelynek alapja a szociális érzékenység és a nemzeti felelősségérzet. Ennek ellenére Féja sohasem szűkítette le a népi író fogalmát. Hosszabban idézem egy nehezen hozzáférhető tanulmányát: „Még egy kérdést tisztáznunk kell a népi irodalommal kapcsolatban. Távolról sem kívánunk minden író társadalomtudományi vonalra kényszeríteni. Semmiképpen sem vagyunk hajlandók azoknak a teljesítményét lebecsülni, akik a szorosabb értelemben vett szépirodalom keretein belül szolgálják a népet és a géniuszt, ha műveikből valóban magyar és emberi teljesség sugárzik. Melléjük állottunk és melléjük állunk a jövőben még akkor is, ha a saját táborunkból hangoznának vélük szemben türelmetlen hangok. Elsősorban Tamási Áronra gondolok. Tamási olyan hatalmas folklór-kultúrát árasztott irodalmunkba, mint még senki sem. A magyar népköltészet és népművészet sajátos esztétikáját ő fejlesztette irodalmi kultúrává. Mindig elismertük korszakot alkotó jelentőségét, s valljuk, hogy nélküle csonka lenne a népi irodalom. [...] Ha a népi irodalomról beszélünk, mindig erre a teljességre gondolunk.” [Emlékeztető, Magyar Élet, 1944. július]

Féja meglátta Tamási orfeuszi lényét. Az „állandó metamorfózisokra kész alkotó izgalma él benne” [73.]. „Minden megnyilatkozása tiszta művészet és emberi érték” [127.], de a valóságot sohasem tagadta meg. Körültekintő okossága és valóságérzéke – bármilyen magasra szárnyalt a csillagokig – mindig visszavezette a földre, a föld melegéhez, a föld lakójának, az embernek a problémáihoz. „A mezei bukolika életsége s a népmese szárnyaló szelleme oltotta be egymást, és a nehéz valóságba

a szökkenés könnyedsége költözött” (75.), „»paradicsomi vidámsággal« nyúl a fölvetett nagy kérdésekhez” (81.). „Cselekedete elsősorban költői cselekedet, s művészetének tisztaságához szó sem férhet. Mégis nagy társadalmi készülődések, belső társadalmi fordulatok kifejezője.” (82.)

A kortársak is érezték, Féja írásai igazolják, a 21. századból visszatekintve számmunkra még nyilvánvalóbb, hogy Tamási ahhoz az élgárdához tartozott, amely a romantika, realizmus, naturalizmus 19. századi nagyszerű eredményei után új lapot nyitott az irodalom történetében. Pirandello, Franz Kafka, García Lorca, Brecht, a fiatal Déry, Balázs Béla és folytathatnánk a gazdag névsort, új formai megoldásokat találtak a modern kor valóságának, elidegenedett társadalmi, emberi viszonyai ábrázolására. Így oldhatták katarziszba a nihilizmus fekete hullámszásában magára maradt ember viaskodását rémeivel, a benne lakó szörnyeteggel, a század ellentmondásaival, a ráólmosodó külső, totális viszonyokkal.

Az Időjel Kiadó a kettős évfordulón méltón emlékezett a „csupa-poéta székely” íróra. Féja Géza írásainak gyűjteménye megidézi a Tamási-életmű álomban megfürdetett valóságát, erősíti a szépség, jóság és igazság győzelmébe vetett hitünket. A humor, az életkedv, a furfangosság, a kedély szökellése, az életbölcesség vigasza „arra tanít, hogy legmerészebb emberi erőfeszítéseinkbe csakúgy, mint a mindennapjainkba bele kell vinnünk a játék szelídítő jóságát, ártatlan örömet” (139.).

Utolsó nagy novellájának, a *Világlátó éjszakának* öreg havasi pásztorja mondja el Tamási hitvallását, reménységünket. „Itt élünk a földön, mert ez az ember hazája. S ha ez a mi hazánk, áldás kell nekünk rajta. Vig öröm, melegség és mosolygó gyümölcsök.”

A kiadó a 2021 őszi könyvpremierén egy másik Féja-kötetet is bemutatott. A címe *Lombhullás*. A 20. századi magyar irodalom köréből százharmincöt, kötetben még nem közölt tanulmányt, kritikát tartalmaz, közte az eddig publikálatlan, hosszabb terjedelmű *Petőfi és legendái* című tanulmányt.

